

Museer og kulturminner i Nord-Østerdalen

av Per Hvamstad

Verneinteresse og -innsats.

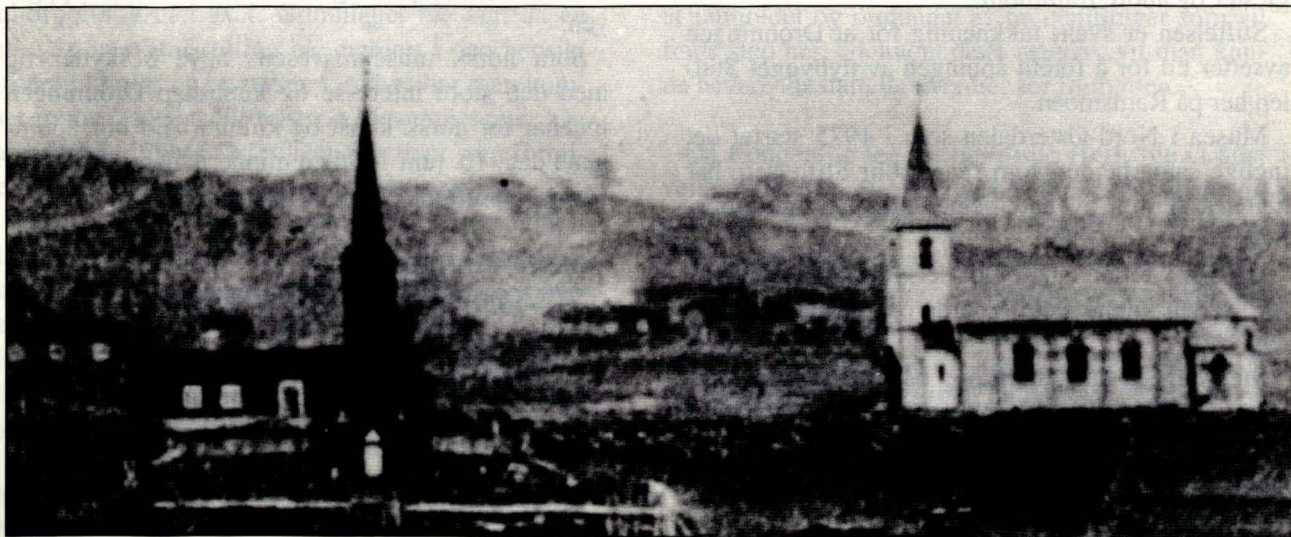
Når museer og kulturminner i Nord-Østerdalen skal presenteres, er det et stort og omfattende materiale å ta av. Her kan det derfor bare komme med et utvalg sammen med de viktigste opplysningene. Hen-

sikten med denne artikkelen er å gi en viss oversikt med stikkord, blant annet for å vekke nysgjerrigheten og ønsket om å bli bedre kjent med regionens kulturhistorie, slik museer og kulturminner kan fortelle den.

Når startet så interessen for å ta vare på kulturminner i Nord-Østerdalen?

På landsplan kom Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring i 1844, med maleren I.C. Dahl som impulsgeber. I begynnelsen var foreningen særlig opptatt av fornminner, stavkirker og andre riksklenodier, seinere også hus og anlegg knyttet til dagliglivets historie. Foreningens hovedmål var at hus og anlegg skulle bevares på stedet, og den har etter hvert tatt over ansvaret for mange hus og anlegg, bl.a. på Røros.

Drivkraften bak de første musea var et ønske om å sikre kulturverdier for ettertida, det gjaldt å redde

Kirkene i Vingelen, slik de sto et par år før Gammelkirka ble revet i 1882.

verdifulle hus og miljøer fra utbygging og ombygging. Hus og anlegg måtte derfor flyttes inn på et sikret område -museumsområde-. De første kulturhistoriske friluftsmusea er: De Sandvigske Samlinger Maihaugen, skapt av tannlegen Anders Sandvig 1887 med Gudbrandsdalen som arbeidsfelt. Norsk Folkemuseum på Bygdøy, etablert 1894, definerte hele landet som sitt arbeidsfelt. Museet ville presentere hus og anlegg, slik at en kunne vandre fra den ene landsdelen til den andre. Trysil Bygdetun fra 1901, det første lokalmuseum i landet, med én kommune som arbeidsfelt, samlet også hus og plasserte dem på et skjermet museumsområde. Glomdalsmuseet, fra 1911, hadde fra starten av nær tilknytning til Nord-Østerdalen. Museets grunnleggere Magnus Hamlander og O. Bull Aakran hadde tilknytning til Nord-Østerdalen.

Når våknet så bevaringsbevisstheten hos nord-østerdølene?

Det ser ut som Vingelen var tidlig ute. Der ble det bygd ny kirke i 1880 og den gamle kirka, den såkalte Trefoldighetskirka fra 1653, skulle rives. Men før det skjedde var det noen som reiste forslag om det motsatte: Bevaring!! Eystein Eggen skriver i Vingelsboka: "Tri unge menn kasta fram den rette tanken om å få henne freda der ho stod, men gamlingane meinte dei hadde "nok å fø på" og dette smålege skillingsynet vann". Det er navngitt fem ungdommer som alle ytret seg mot flertallet; Knut Moen, Embret Eggen, Svein Østvang, Amund Nygård og Ola J. Røe. De to siste fikk heldigvis tid til å tegne noen enkle skisser av kirka før den forsvant. Kirka ble revet i 1883, og inventaret solgt. En liten periode sto de altså begge to, om noen hundreår ville de ha blitt omtalt som Søsterkirkene. Trefoldighetskirka ble borte, men dannet seinere

grunnlaget for et museumstiltak, Vingelen kirke- og skolemuseum, som nå har samlet mange gjenstander med tilknytning til kirka.

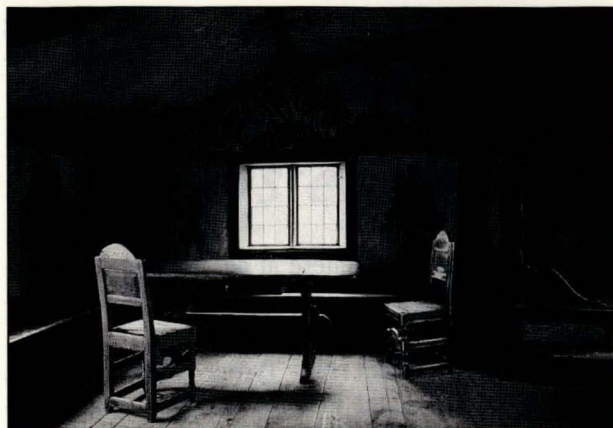
Lokal kulturarv

En må nok bare konstatere at det drog ut før nord-østerdølene aktiviserte seg for å ta vare på den lokale kulturarven.

Det første museet ble Tynset Bygdemuseum, etablert i 1923, med Embret Godtland som drivkraft. Han var 26 år gammel og hadde særlig ungdomslaga som støttespillere. Hensikten var å redde en truet kultur, det gjaldt å gi ungdommen mulighet til å bli kjent med kulturarven lokalt, derfor var det også et mål å hindre at altfor mye ble ført ut av bygda, særlig til Glomdalsmuseet, mens også til andre museer.

I Rendalen lanserte forfatteren Jacob B. Bull før 1920 at Gammel Prestgarden – hans fødested – skulle brukes som en kombinasjon av museum og æresbolig. Det ble imidlertid ikke noe av, noe Bull mislikte svært. Forfatteren Ivar Sæter på Tolga etablerte tidlig i 30-åra et privat museum, det ble seinere overtatt av kommunen som Sætersgårds Samlinger. Kommunene engasjerer seg også etter hvert direkte i museumsarbeid med Husantunet i Alvdal og Bull-museet i Rendalen, etter mange års venting, etablert henholdsvis 1958 og 1964.

Nord-Østerdalen var altså ikke først ute når det gjaldt å satse på museer. I midten av 70-åra, spesielt etter at vi fikk Tilskuddsordningen for halvoffentlige museer, skjedde det en ny oppblomstring ved eksisterende museer og det kom flere nye tiltak. Den interesse som utviklet seg er godt illustrert

*Interiøret i Sønvisstua fra Narjordet, Os.
Denne står på Glomdalsmuseet.*

gjennom innsatsen ildsjelene Eystein Vingelsgaard, Gert Eggen og Per H. Støen sammen med bygdefolket, gjennomførte for hver sine museumstiltak i Vingelen, Tyllidalen og Follidal.

Etablerte museer viste interesse

Men sjøl om ikke nord-østerdølene viste så stor interesse for bevaring av kulturarven sin, ble området omfattet med interesse utafra. De etablerte musea sikret seg hus og gjenstander og dreiv dokumentasjonsvirksomhet. Først ute var Nordiska Museet i Stockholm, Tron Eklestuen fra Vågå var en aktiv oppkjøper og sikret museet flere fine gjenstander fra Nord-Østerdalen. Storparten av disse samlingene er nå plassert ved Norsk Folkemuseum. Norsk Folkemuseum samlet også gjenstander, det samme gjorde Kunstindustrimuseet i Oslo. Oldsaker fra Nord-Østerdalen er det Universitetets

Oldsakssamling i Oslo som har ansvaret for. Alt arkeologisk materiale, eldre enn 1537, er automatisk fredet. Det betyr at det er forbudt å undersøke på egen hand fornminner, enten det er hustuffer, graver eller dyregraver. Enkeltgjenstander – løsfunn – skal innleveres til Oldsakssamlinga. Det er viktig at slikt materiale blir registrert, små, beskjedne gjenstander kan fortelle mye historie.

Norsk Folkemuseum og Glomdalsmuseet har også fine samlinger av hus. Norsk Folkemuseum har et eget Østerdalstun, mens Glomdalsmuseet har både Tynset- og Rendalstun, sammen med mange enkelthus. Begge musea har bevart verdifulle hus. I ettertid har en ofte en negativ holdning til at sentrale museer har samlet kulturverdier og dratt det ut fra bygdene. Kjensgjerningen er nok oftere at hadde ikke det skjedd, ville både hus og gjenstander ha forsvunnet helt. Sjelden har det skjedd at verneinteressene har kjempet om samme hus eller gjenstand, som regel var motstanderen forfall eller oppkjøp på det frie marked.

På Glomdalsmuseet er det satt opp 25 hus fra Nord-Østerdalen, mens det på Norsk Folkemuseum er 4. Østerdalstunet består av 12 hus, med inntun og uttun og barfrøstua fra Stor-Elvdal som symbolbærende element. Men fjøs og løe er fra Engan, Os, og doen fra Ålborg, Tynset. På Glomdalsmuseet er det både Tynset- og Rendalstun, og flere interessante enkelthus. Tynset-tunet er komplett, mens Rendalen mangler uthus. I Tynset-tunet er det vinterstua fra Hansmoen, innvendig rikt dekorert, som imponerer mest. Arbeidet er bekostet 1836 og maleren er antakelig Torleif Ramsmoen. Ellers er 5 hus hentet fra Ordertrøen, det gjelder uthusa med unntak av vinterfjøsset som kommer fra Brennbakken, et praktfullt steinfjøs. Et fint eksempel på at en

gjorde skikkelig arbeid, steinene merket og fraktet fra Tynset. Fra Rendalen har Glomdalsmuseet hentet barfrøstua fra Bjønngarden, bygd 1730 og loftet fra slutten av 1700. På Bjønngarden var det to barfrøstuer, den andre er fredet og bevart på garden.

Ellers er det Synvisstua fra Narjordet, Os som er det mest spesielle i denne samlinga. Det er et lite hus, inngang i gang, stuerommet og et lite rom bak gangen. Hovedrommet er gjennomdekorert med årstallet 1744. Far og sønn snakker til hverandre. Maleren var sannsynligvis en omvandrende svenske, det finnes liknende maling på svensk side. Dette viser at Narjordet låg sentralt, med transport til og fra Røros kobberverk. Bøndene leverte kol og sto for transport, også svenske lasskjørere og arbeidsøkende passerte forbi.

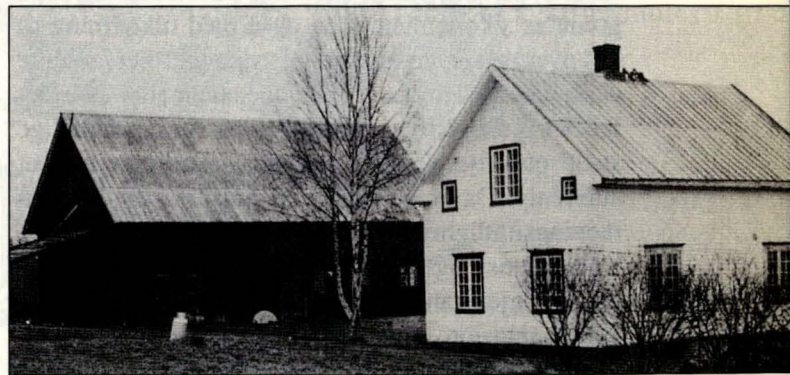
Glomdalsmuseet har også reddet en del sjeldne hus, sag, kvern og framfor alt ei stampe fra Tømmerøyen, den eneste som er bevart. Glomdalsmuseet har også bygd opp setrer, og til "fjellsetra" er det naturlig at Nord-Østerdalen har bidratt med seterstue fra Follandsvangen, Alvdal vestfjell og fjøs fra Milskiftet, Tynset.

Riksantikvarens deltagelse

Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring har ikke deltatt i noe konkret vernetiltak, men bidro aktivt i bevisstgjøringen. Riksantikvaren – med riks ansvar for bevaring av hus- fikk etterhvert en omfattende interesse for området. Det var Riksantikvaren som var den aktive part, sjelden kom det initiativ fra lokalmiljøet, snarere tvert imot. Det var en særlig aktiv periode fra 1920 og utover, det gjaldt både enkelt hus og hele miljøer, som ble be-

vart i sitt opprinnelige miljø. De mest kjente anlegg som ble bevart etter initiativ fra Riksantikvaren var Nordre Husan i Alvdal og Odden i Narjordet. Det viktige med disse bevaringene var at hele garden, hele tunet, ble fredet. På Nordre Husan var det 15 hus og på Odden 7 hus, tidligere hadde en i større grad plukket ut enkelt hus. Disse to tuna har nå blitt museer og er i kommunalt eie. Men de fleste hus som er fredet eies av private og er altså ikke uten videre tilgjengelig for publikum. Fredning er også gjennomført i seinere tid. Det er i Norge fredet to bureisingsbruk og begge ligger i Nord-Østerdalen. Det er Nordset i Fiskviklia i Rendalen og Røset i Vingelen, Tolga som ble fredet i 1993. Den siste store fredningen omfatter Utistu Nordvang i Dalsbygda, et komplett firkanttun fra 1850-åra, sammen med setra på Dalvangen. Gard og seter er en viktig helhet, men det er få setrer som er fredet. Alvdal prestegard er også etter lang saksbehandling endelig fredet.

Det første tekniske kulturminnet som er fredet i Norge, låg opprinnelig i Nord-Østerdalen, nemlig

*To bureisingsbruk i distriktet er fredet.
Nordset i Fiskviklia, Rendalen.*

smelthytteovnen i Nåverdalen, tidligere Kvikne kommune, nå Rennebu kommune. Til tross for at Nord-Østerdalen er sentral når det gjelder gruvedrift, er det ikke mer som er fredet. Deler av Folldal Verk er sikret gjennom bevaringsplan og reguleringsiltak i kommunen og er også med på lister over bevaringsverdige anlegg, og Stiftelsen Folldal Gruver utfører et omfattende bevaringsarbeid.

Bevaringsarbeid er samspill

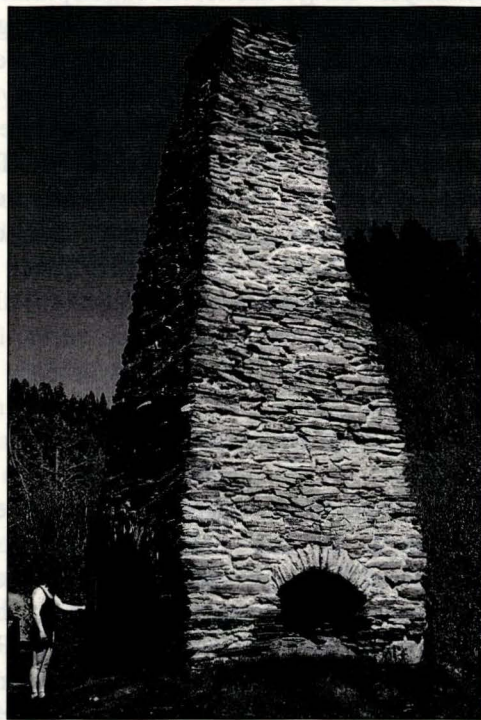
Bevaringsarbeidet må skje i et samspill mellom mange parter, private eiere og offentlige instanser, deriblant museer, lokalt og sentralt, og med ulike bevaringsformer. Et overordnet ønske er bevaring på stedet. De fleste oppgavene og det største ansvaret ligger hos de mange private eiere, der er det vilje til innsats, men behov for faglig veiledning og økonomisk støtte.

Samspillet viser seg også i det praktiske museumsarbeidet i Nord-Østerdalen, de fleste musea har gått inn i bevaring på stedet, mye på grunn av økonomien, men også med tilknytning til en overordnet internasjonal strategi, det såkalte økomuseet. Men det er ikke noe enten eller. Når det ikke er mulig å ta vare på huset på sitt opprinnelige sted, må flytting og dermed bevaring være et alternativ. Da er det viktig at museet kan være en redningsmulighet.

Museums- og vernearbeidet består ikke bare av hus og gjenstander. Utfordringen er å sikre ulik dokumentasjon som beskriver liv og virksomhet. Hus og gjenstander er viktige, det samme gjelder folks beretninger og observasjoner – muntlig tradisjon – gamle og nye bilder, arkivalia med et tids-

spenn som går fram til vår egen samtid.

I løpet av 1900 er det gjort en stor bevaringsinnsats, det er et stort ansvar å føre arbeidet videre. En må sørge for vern og formidling av det som er tatt hand om, men må også løse nye utfordringer. Det bør bygges videre på samspillet mellom frivillig og offentlig innsats, og legges større vekt på sammenhengen mellom natur og kultur. En hører ofte at en ikke kan ta vare på alt, det skjer da heller ikke. Det er en kjensgjerning at antall bevaringsverdige hus og anlegg reduseres faretruende fort.

Smelteovnen i Nåverdalen, Innset tidligere Kvikne kommune.